

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ В КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ЗАНЯТТЯХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Майстренко Людмила,

кандидат філологічних наук, доцент

ID ORCID 0000-0003-4026-699X

Інститут військово-морських сил НУ «ОМА»

м.Одеса, вул.Гродоначальницька, 20, 65000

sah878482@gmail.com

***Анотація.** У статті розглядається розвиток емоційної сфери у курсантів військових закладів вищої освіти на заняттях англійської мови. Рівень емоційного життя батьків, правопівкульний тип мислення, спадкові задатки, властивості темпераменту, особливості переробки інформації – важливі фактори розвитку емоційного життя людини. Вроджені можливості в значній мірі визначають емоційну сферу психічного життя людини. Їх роль в людському житті очевидна.*

На основі аналізу можна зробити висновок, що дослідження емоційного життя вузівської молоді є важливим фактором адаптації, оптимізації навчального процесу і на заняттях з англійської мови.

Незважаючи на важливість та різноплановість досліджень, деякі аспекти вивчення емоційного життя людини, її інтелекту залишаються актуальними і носять гіпотетичний характер. На нашу думку, характеристика евристичного потенціалу емоційного інтелекту, категоризація і диференціація понять, емоційна культура в концептуальному полі емоційного інтелекту відкривають шляхи для подальшого обґрунтування проблеми.

Вивчення емоційних станів молоді, їхнього інтелекту пов'язане як зі складністю питань у концептуальному колі даної проблеми, так із потребою подальших прикладних досліджень.

***Ключові слова:** вроджені задатки, емоційний інтелект, емоційна сприйнятливість, емоційна компетентність, психічне життя.*

DEVELOPMENT OF THE EMOTIONAL SPHERE OF MIDSHIPMEN OF MILITARY HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS AT THE ENGLISH CLASSES

Maystrenko Lyudmyla,

Candidate of Philological Sciences, Associate professor

ID ORCID 0000-0003-4026-699X

Naval Institute National University Odessa Maritime Academy

Odessa, Grodonachalnytska Street, 20, 65000

sah878482@gmail.com

***Abstract.** The article considers the development of the emotional sphere of midshipmen of military higher educational institutions at the English classes. The level of the emotional life of parents, hemispheric type of thinking, hereditary traits, temperament properties, features of information processing - are important factors in the development of emotional life. Innate capabilities largely determine the emotional sphere of a person's mental life. Their role in human life is obvious.*

Based on the analysis, we can conclude that the study of the emotional life of university youth is an important factor in the adaptation, and optimization of the educational process and at the English classes.

Despite the importance and diversity of research, some aspects of the study of emotional life, and human intelligence remain relevant and hypothetical. In our opinion, the characterization of the heuristic potential of emotional intelligence, categorization, and differentiation of concepts, emotional culture in the conceptual field of emotional intelligence opens the way for further justification of the problem.

The study of the emotional states of young people, their intellect is connected both with the complexity of issues in the conceptual range of this problem and with the need for further applied research.

Keywords: *innate inclinations, emotional intelligence, emotional receptivity, emotional competence, mental life.*

Вступ

Принципи, особливості сучасної освіти, а саме інтеграція української вищої освіти в європейський освітній простір, пред'являють серйозні вимоги до курсантів як майбутнім спеціалістам. У сьогоdnішньому суспільстві, в умовах економічної кризи, ринок праці вимагає конкурентоспроможних спеціалістів, які повинні характеризуватися не тільки наявністю професійних знань і навичок, але і соціально-психологічними вміннями, загальним рівнем особистісного і емоційного розвитку. Емоційний розвиток, мотивований індивідуальними особливостями особистості, умовами навколишнього середовища, власною активністю, поступово приводить людину до емоційної зрілості. Однак, не всі набувають емоційної зрілості за однаковий час і на однаковому рівні, тому велике значення має цілеспрямоване формування емоційної сфери особистості шляхом виховання і самовиховання, отож вплив навчального середовища вищого учбового закладу, є досить важливим. Саме в студентські роки отримується та міра психічної, емоційної зрілості, яка робить юну людину самостійною особою для дорослого життя і діяльності, формується уміння складати власні життєві плани, знаходити засоби їх реалізації. Інтерес вчених до емоційного життя людини як сукупності ментальних здібностей для розуміння власних емоцій та емоцій інших людей і до управління емоційною сферою – обумовлений тим, що він є передумовою позитивної поведінки вузівської молоді і його розвиток оптимізує міжособистісні взаємодії. Головною метою цієї роботи є розкриття вроджених факторів та психологічних засад в розвитку емоційного життя молоді та його змісту. Вивчення іноземної мови вимагає і емоційного напруження.

Проблема розвитку емоційних станів молоді, їхнього інтелекту знаходиться в центрі наукових дискусій, є важливою та актуальною. Її актуальність пояснюється високим рівнем евристичних можливостей, які сприяють успішній соціальній адаптації та емоційній гармонії розвитку особистості, визначають рівень її емоційної культури.

Ціннісне сприйняття світу відбувається лише тоді, коли людина не тільки аналізує події, а й ставиться до них емоційно. Слово «емоція» від латинського слова *emotio* означає «хвилювання, «збудження» – це біологічно обґрунтовані психологічні стани, що виникають у результаті нейрофізіологічних змін, по-різному пов'язані з думками, почуттями, поведінковими реакціями і ступенем задоволення чи страждання. Емоції існують завжди. Їх роль у людському житті очевидна.

Матеріали та методи дослідження

До основних методів дослідження відноситься: описовий метод, історичний, порівняльно-історичний, системний та інші. Матеріалом дослідження є експериментальні дані згаданих в роботі авторів.

Виклад основного матеріалу та обговорення результатів дослідження

Проблема емоційних станів людини, її інтелекту стала об'єктом дослідження таких зарубіжних вчених як Джон Мейер, П. Селовей, Д. Карузо, Д. Гоулман та інших. На пострадянському просторі емоційний інтелект досліджують такі вчені: Божок О.О., Пашко Т.А., Остапчук О. М., Власова О. І., Люсін Д.В., Березовська Т. П., Лобанов А. П., Лібін А. В., Юркевич В.С., І. Н. Андреева та багато інших. Їхні наукові інтереси присвячені проблемам становлення і розвитку емоційного інтелекту, передумовами його виникнення, концептам, психології емоцій та формування емоційної культури тощо.

В результаті розвитку уявлень про природу когнітивних та афективних процесів у їхньому взаємозв'язку і виник термін «емоційний інтелект». Дуже важливий феномен оцінки емоційного життя людини, особливо сучасної молоді. Важливим досягненням в цьому процесі стало збагачення уявлень про емоції – «психічні стани і процеси, в яких відображається безпосереднє, ситуативне переживання життєвих явищ, зумовлене їх ставленням до потреб суб'єкта» (Психологічна енциклопедія 2006: 120). «Емоційний інтелект (ЕІ) – це здатність людини усвідомлювати власні почуття і почуття інших людей, мотивувати себе й інших, керувати емоціями як наодинці, так і у стосунках з іншими» (Пітер Селовей, Джон Мейер). Отже, під терміном «емоційний інтелект» ми розуміємо сукупність розумових здібностей для обробки емоційної інформації.

Люди з високим емоційним інтелектом в соціальному плані урівноважені, дружелюбні, перебувають в доброму настрої, не піддаються страху і не схильні до тривожних роздумів. В них є почуття обов'язку до людей і початих справ, охоче беруть на себе почуття відповідальності і дотримуються етичних принципів, у ставленні до інших вони доброзичливі і турботливі. Їхнє емоційне життя багате подіями, але в належній мірі. Вони перебувають у злагоді з самим собою, з іншими людьми та суспільством, в якому живуть (Гоулман, 2009: 79). Саме на заняттях англійської мови при вивченні відповідних текстів у курсантів розвиваються позитивні емоції: патріотизм, почуття обов'язку, наполегливість, відданість своїй справі і т.д.

Розвиток емоційного інтелекту є важливим фактором адаптації в соціальному оточенні. О.І. Власова, в результаті експериментальних досліджень, робить висновок, що емоційно обдарована молодь, зокрема курсанти, легко вживаються в колективі, часто стають лідерами, добре адаптуються в новому середовищі, сприяють покращенню соціально-психологічного клімату (Власова, 2005: 4). Предметом особливої уваги викладача англійської мови мають бути такі поняття як емоційна обдарованість, емоційний баланс, емоційний стиль, емоційна свобода, емоційна зрілість, емоційна інтоксикація. Ці поняття розвиваються під час навчання.

Психологи розрізняють різні можливості розвитку ЕІ. Одні (Дж. Мейер) вважають, що підвищити рівень емоційного інтелекту неможливо, бо ЕІ відносно стійка здатність. Інші (Д. Гоулман), дотримуються точки зору, що ЕІ можна і треба розвивати. Підтвердженням цієї точки зору є той факт, що нервові шляхи мозку продовжують розвиватися аж до середини людського життя (Власова, 2005: 4). Тому розвиток емоційних можливостей може продовжуватися від трьох до двадцяти років. Прихильники розвитку емоційного інтелекту стверджують, що в школі потрібно проводити спеціальне навчання, спрямоване на розвиток емоційної компетентності. Така «емоційна освіта» може здійснюватися як через пряме навчання, так і через створення певного психологічного клімату притягнення учнів, вчителів і батьків до спільної діяльності. Як показав аналіз, така робота благодатно впливає на психічне здоров'я і вже проводиться у вищих навчальних закладах, бо позитивні емоції несуть молоді радість, а негативні пригнічують її.

О. Остапчук у статті «Школа емоційного інтелекту» розкриває психологічні чинники, що сприяють виникненню позитивних емоцій. Сюди відносяться: відчуття захищеності, сміливості, довіри, спокою і радості. Почуття *захищеності* породжується розумінням свободи як можливості вільно висловлювати думки, дотримуватися мудрих вчинків. *Сміливість* – це вміння приймати неординарні рішення, вільно висловлювати думки щодо життєвих ситуацій. *Довіра* виникає через можливість вільно звертатися до педагогів з різноманітними пропозиціями, через щирість та повагу у спілкуванні, доброту без слабкості. *Спокій* – це відсутність стресових ситуацій, відсутність приниження молоді людини через незнання або неправильну відповідь та присутність комфортної атмосфери в аудиторії. *Почуття радості* створюється затишними умовами перебування молоді людини у вищому навчальному закладі, задоволенням від особистого зростання та досягнень групи, інституту, ласкавістю у спілкуванні з педагогами та батьками (Остапчук, 2012: 34).

Термін «емоційний інтелект» охоплює різне коло понять. Сюди відносяться такі поняття як *емоційні здібності*, *емоційна інформація*, *емоційне мислення*, *емоційна креативність*, *емоційна культура*. Ці поняття розроблені різними вченими розкривають різні дійові сторони емоційного життя сучасної молоді, їх актуальність очевидна. Наприклад, *емоційні здібності* – це індивідуально-психологічні особливості, які відрізняють одну людину від іншої. Емоційну культуру особистості О.О. Божок розуміє як вихованість емоцій, рівень розвитку емоцій, який передбачає емоційну чуйність і відповідальність за свої переживання перед собою і оточуючими (Божок, 2005: 36 – 40). Т. А. Пашко виділяє в структурі емоційної культури п'ять компонентів. *Когнітивний компонент* як знання про суть емоцій людини, їх психологічні закономірності, про факти, які визначають ступінь емоційності людини. *Емпатійний компонент* – це вміння співпереживати, розпізнавати почуття інших людей, розуміти причини їх емоційних станів, поважати почуття інших. А звідси прагнення до прекрасного, бажання дарувати радість людям. *Рефлексивний компонент* – це вміння розуміти власні емоції, причини їх виникнення. *Мотиваційний компонент* – це наявність актуальних потреб в самоорганізації особистих переживань, в прагненні до стабільного та яскравого емоційного життя. Цей компонент визначає зміст емоційної складової ідеалу особистості. *Регулятивний компонент* – це вміння керувати власними емоціями, бачити причини складних окремих життєвих ситуацій, знаходити способи їх змін, викликаючи позитивні емоції, визначати стратегію і тактику власних дій для забезпечення нормального емоційного стану (Пашко, 2007: 322 – 327).

Емоційна культура ґрунтується на емоційній грамотності – здатності до вербального вираження емоцій на основі розвинутого емоційного словникового запасу. Підвищення емоційної грамотності є одним із важливих компонентів в моделі емоційного інтелекту Дж. Мейера – П. Селовея – Д. Карузо (Mauger, 2004: 200). Емоційна грамотність підвищується і на заняттях з англійської мови шляхом підбору відповідних навчальних матеріалів. І нарешті емоційна культура особистості розглядається як вихованість емоцій, рівень їх розвитку, який включає емоційну чуйність і відповідальність за свої переживання перед собою і оточуючими, сприяючи успішній соціальній адаптації і емоційному добробуту (Андреева, 2007: 139).

Емоційна культура у виборі стратегії емоційного реагування орієнтується на найвищі моральні цінності і має гуманістичну спрямованість. Категорія гуманності об'єднує емоційний інтелект і емоційну культуру.

Існує зв'язок між емоційними та пізнавальними процесами. Про це свідчать відомі слова Ч. Дарвіна, що коли розум сильно збуджений, ми можемо очікувати, що він моментально і безпосередньо вплине на серце; коли серце відчує цей вплив, воно спрямує свою реакцію в мозок. Німецький філософ і психолог Г. Мейер у своїй праці «Psychologie des emotionalen Denkens» (1908) поруч з логічним мисленням виділяє

емоційне, в якому на першому плані стоять потреби почуття і волі. Його праці заперечують інтелектуалістичні твердження про те ніби в мисленні головну роль відіграє пізнавальний інтерес.

В. Юркевич розвиває думку, що емоційний інтелект надається розвитку і спрямованому навчання в більшій мірі, ніж абстрактно - логічний (Mayer at al.,2004). Проте, проблема розвитку емоційного інтелекту складна, багатогранна і залежить від багатьох факторів – вроджених та соціальних.

За даними І. Андреевої, до вроджених факторів, які вона називає «передумовами», відносяться рівень емоційного інтелекту батьків; правопівкульний тип мислення; спадкові задатки емоційного сприйняття; властивості темпераменту; особливості обробки інформації (Андреева,2009: 137). Розвиваючи емоційну культуру молоді, курсантів зокрема, треба враховувати різні фактори, бо емоційна культура багатогранна.

У рівні емоційного інтелекту батьків виявлений значний зв'язок між рівнем вродженого інтелекту дітей та їх матерів, в той час як між рівнем вродженого інтелекту дітей та їх батьків такого зв'язку не виявлено. На основі цього було зроблено висновок, що відносини «батько – син», пов'язані з низьким рівнем емоційного інтелекту і поведінки. Це пояснюється тим, що рівень емоційності батьків діє опосередковано як «збагачене середовище», в якому дитина може набути необхідні для адаптації знання, звички і розвинути впевненість в своїй емоційній компетентності. Важливим фактором цього середовища є мати, яка, як правило проводить з дитиною більше часу ніж батько. Проте у підлітковому віці на розвиток емоційного інтелекту молодих людей більше вплив має середовище однолітків, ніж їхніх батьків (Андреева,2007: 58).

З іншого боку, у працях багатьох сучасних психологів наголошується на зв'язку емоційного інтелекту з функціональною асиметрією мозку, зокрема з пануванням правої півкулі.

Правопівкульний тип мислення пов'язаний з невербальним інтелектом, який здатний точно розпізнавати емоційні забарвлення мовлення. Тому люди з розвиненим невербальним інтелектом – емоційно рухливі, більше спрямовані на оточуючих, ніж на самих себе. Вони краще розпізнають емоції (Pushina,1991: 6), а «правопівкульні» музиканти краще ідентифікують емоційний стан того, що говорить, ніж «лівопівкульні» математики. Встановлено, що музиканти і вокалісти володіють більш розвинутою здатністю до адекватного сприйняття емоційного стану людини по його голосу. В осіб «художнього» типу більш виражена здатність до правильного визначення виду емоційного контексту живої мови, вони емпатійніші і тривожніші. Прихильники зв'язку емоційного інтелекту з правою півкулею мозку вважають, що саме правопівкульний тип мислення сприяє більш точному розпізнанню емоцій різних людей.

Домінування правої півкулі виступає в якості певного *спадкового задатку емоційного сприйняття*, яке характеризує успішність адаптації, емоційного відгуку на стимул до обставин. Слаборозвинута емоційна сприйнятливост частково спадкова і передбачає незрілі та непророблені почуття. Для осіб, у яких вона високо розвинута, характерне поєднання задоволення особистих потреб з інтересами суспільства (Андреева, 2009: 59). Тому емоційна сприйнятливост пов'язана з ефективною обробкою емоційної інформації.

Властивості темпераменту відносять до вроджених задатків емоційної сприйнятливості. На думку А.В. Лібіна, і темперамент, і інтелект є характеристиками інструментальної сфери індивідуальності, проте темперамент характеризує її з боку активності, енергії, а інтелект – з боку можливостей суб'єкта, уміння розпоряджатися цією енергією (Либин,2000: 185). В структурі кожного із вказаних психічних явищ «існують спільні фундаментальні енергоінформаційні процеси, які залежать, очевидно, від одних і тих самих біологічних рис людини або її задатків»

(Русалов, 1999: 70 – 75). Можливо, що інтелект поруч з властивостями темпераменту входить в єдину систему психічних властивостей.

Особливості темпераменту дитини у багатьох випадках визначають такі особистісні характеристики як нейротизм, екстраверсія і свідомість, які високо корелюють з експериментами на емоційний інтелект (Робертс, 2004: 20–25). Це означає, що властивості темпераменту утворюють взаємозв'язки з емоційним інтелектом. Існують суттєві відмінності між емоційним інтелектом екстравертів та інтровертів. Дослідження відмінностей в мисленні екстравертів та інтровертів, дали можливість зробити припущення, що екстраверсія обумовлює більш ефективну обробку зворотної інформації.

В працях В.М. Русалова і С. І Дудіна встановлено, що темперамент і здібності взаємодіють один з одним передовсім через характеристики активності – енергійність, пластичність і темп. Тісний зв'язок між двома даними підструктурами залежить від двох параметрів: віку і рівня розумового розвитку. Чим вищий інтелект, тим слабші зв'язки між вивчаючими ознаками індивідуальності (Русалов, Дудин, 1995: 16).

Поруч з активністю важливим параметром темпераменту є емоційність. Високий рівень емоційності можна вважати показником емоційного інтелекту, бо передбачає когнітивний аналіз емоційної інформації на досить високому рівні. Проте, прояви емоційності переважають в екстравертів.

Від особливостей темпераменту багато залежить перевага в людині емоційних переживань певного характеру. Так оркестранти-екстраверти прагнуть виконувати твори, які спонукають до переживання радості, до активності, і уникають переживань, пов'язаних зі смутком. Інтроверти ігнорують музичні твори, які викликають переживання гніву, активності і радості (Дружинин, 1999: 47).

З властивостями темпераменту – екстраверсією і нейротизмом пов'язані *особливості переробки інформації*. В дослідженнях особистості виявлено існування індивідуальних відмінностей при переробці стимулів з позитивною та негативною валентністю. Вважається, що екстраверсія сприяє переробці позитивних, а нейротизм негативних стимулів.

Висновки та перспективи

Емоційне життя людини – результат розвитку уявлень про природу когнітивних та афективних процесів людського мозку, збагачення уявлень про емоції як підсистему свідомості, розширення про множинність їх проявів. Складне багатоаспектне явище емоційного життя реалізується в різних взаємозв'язаних, інколи суперечливих для емпіричної фіксації формах. На розвиток емоційного інтелекту впливають різні чинники, серед яких важливе місце займають вроджені фактори. Аналіз результатів дослідження показує, що в основі вроджених факторів для розвитку здібностей емоційного життя лежать вроджені відмінності, пов'язані з роботою мозку і рисами темпераменту. Зміст кожного вродженого фактору можна поглиблювати, об'днювати в певні категорії, розширюючи та актуалізуючи емоційні знання. Врахування вроджених та соціальних людських факторів на заняттях англійської мови у вищій школі та у військових вузах сприяє адаптації молоді в соціальному середовищі, оптимізації міжособистісних взаємодій налаштовує її відкритість до інших суспільних факторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Андреева, 2007 – Андреева И.Н. Предпосылки развития эмоционального интеллекта. И.Н. Андреева. Вопросы психологии. 2007. № 5. С. 57 – 65.
Андреева, 2009 – Андреева И. Н. Концептуальное поле понятия «эмоциональный интеллект». И. Н. Андреева. Вопросы психологии. 2009. № 4. С. 131 – 141.

- Божок, 2005 – Божок О.О. Емоційна культура студентів як ціннісна складова становлення їх особистості. О.О. Божок. Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Випуск 31. Серія: психологічні науки: Збірник наукових праць у 3-х т. Чернігів: ЧДПУ. 2005. № 31. Т. 1. С. 36 – 40.
- Власова, 2005 – Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: Монографія. О.І. Власова. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2005. 308 с.
- Гоулман, 2009 – Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Д. Гоулман, пер. с англ. А.П. Исаевой. М.: АСТ. Москва; Владимир: ВКТ. 2009. 478 С.
- Дружинин, 1999 – Дружинин В.Н. Метафорические модели интеллекта. В.Н. Дружинин. Психол. журн. 1999. Т. 20. № 6. С. 44 – 52.
- Либин, 2000 – Либин А.В. Дифференциальная психология. На пересечении европейских, российских и американских традиций. А.В. Либин. М.: Смысл; 2000. С. 532
- Остапчук, 2012 – Остапчук О.М. Школа «емоційного інтелекту». О.М. Остапчук. Директор школи, ліцею, гімназії. 2012. С. 31 – 40.
- Пашко, 2007 – Пашко Т. А. Психологічні засади формування емоційної культури сучасної молоді/ Т. А. Пашко. Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. За ред. С. Д. Максименка. Т. IX. Ч. 1. К. 2007. С. 322 – 327.
- Психологічна енциклопедія, 2006 – Психологічна енциклопедія. Автор-упорядник Степанов О.М. К.: Академ. видав. 2006. 423 С.
- Юркевич, 1980 – Юркевич В. С. Развитие начальных уровней познавательной потребности у школьников. В. С. Юркевич. Вопросы психологии. 1980. № 2. С. 83– 92.
- Русалов, 1995 – Русалов В. М., Дудин С. И. Темперамент и интеллект: общие и специальные факторы развития. В. М. Русалов, С. И. Дудин. Психол. журн. 1995. № 5. С. 12 – 23.
- Русалов, 1999 – Русалов В.М., Наумова Е.Р. О связи общих способностей с «интеллектуальными» шкалами темперамента. В.М. Русалов, Е. Р. Наумова. Псих. журн. 1999. Т. 20. № 1. С. 70 – 77.
- Робертс, 2004 – Робертс Р.Д. и др. Эмоциональный интеллект: проблемы теории, измерения и применения на практике. Р. Д. Робертс. Психология. Журнал Высшей школы экономики. 2004. Т. 1. № 4. С. 3 – 26.
- Mayer, 2004 – Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. J. D. Mayer, P. Salovey, D. Caruso. Psychol. Inq. 2004. V.15. N 3. P. 197 – 215.
- Pushina, 1991 – Pushina A. Kh. Peculiarities of identification of the sound speeches emotional context. A. Kh. Pushina. Int. J. Psychophysiol. 1991. V. 11. N 1. P. 63.

REFERENCES

- Andreeva, 2007 – Andreeva Y.N. Predposylky razvytyia emotsyonalnoho yntellekta. Y.N. Andreeva. Voprosy psykholohyy. 2007. № 5. S. 57 – 65.
- Andreeva, 2009 – Andreeva Y. N. Kontseptualnoe pole poniatyia «emotsyonalnyi yntellekt». Y. N. Andreeva. Voprosy psykholohyy. 2009. № 4. S. 131 – 141.
- Bozhok, 2005 – Bozhok O.O. Emotsiina kultura studentiv yak tsinnisna skladova stanovlennia yikh osobystosti. O.O. Bozhok. Visnyk Chernihivskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni T.H. Shevchenka. Vypusk 31. Seria: psykholohichni nauky: Zbirnyk naukovykh prats u 3-kh t. Chernihiv: ChDPU. 2005. № 31. Т. 1. S. 36 – 40.

- Vlasova, 2005 – Vlasova O.I. Psykholohiia sotsialnykh zdbnoste: struktura, dynamika, chynnyky rozvytku: Monohrafiia. O.I. Vlasova. K.: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet». 2005. 308 s.
- Houlman, 2009 – Houlman D. Emotsyonalnyi yntellekt. D. Houlman, per. s anh. A.P. Ysaevoi. M.: AST. Moskva; Vladymyr: VKT. 2009. 478 S.
- Druzhynyn, 1999 – Druzhynyn V.N. Metaforycheskye modely yntellekta. V.N. Druzhynyn. Psykhol. zhurn. 1999. T. 20. № 6. S. 44 –52.
- Lybyn, 2000 – Lybyn A.V. Dyfferentsyalnaia psykholohyia. Na peresecheny evropeiskyykh, rossiyskyykh y amerykanskyykh tradytsii. A.V.Lybyn. M.: Smysl; 2000. S.532
- Ostapchuk, 2012 – Ostapchuk O.M. Shkola «emotsiinoho intelektu». O.M. Ostapchuk. Dyrektor shkoly, litseiu, himnazii. 2012. S. 31 – 40.
- Pashko, 2007 – Pashko T. A. Psykholohichni zasady formuvannia emotsiinoi kultury suchasnoi molodi/ T. A. Pashko. Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuca APN Ukrainy. Za red. S. D. Maksymenka. T. IKh. Ch. 1. K. 2007. S. 322 – 327.
- Psykholohichna entsyklopediia, 2006 – Psykholohichna entsyklopediia. Avtor-uporiadnyk Stepanov O.M. K.:Akadem. vydav. 2006. 423 S.
- Yurkevych, 1980 – Yurkevych V. S. Razvytye nachalnykh urovnei poznavatelnoi potrebnosti u shkolnykov. V. S. Yurkevych. Voprosy psykholohyy. 1980. № 2. S.83– 92.
- Rusalov, 1995 – Rusalov V. M., Dudyn S. Y. Temperament y yntellekt: obshchye y spetsyalnye faktory razvytyia. V. M. Rusalov, S. Y. Dudyn. Psykhol. zhurn. 1995. № 5. S. 12 – 23.
- Rusalov, 1999 – Rusalov V.M., Naumova E.R. O sviazy obshchyykh sposobnostei s «yntellektualnytu» shkalamy temperamenta. V.M. Rusalov, E. R. Naumova. Psykh. zhurn. 1999. T. 20. № 1. S. 70 – 77.
- Roberts, 2004 – Roberts R.D. y dr. Emotsyonalnyi yntellekt: problemy teoryu, yzmerenyia y pryumeneniya na praktyke. R. D. Roberts. Psykholohyia. Zhurnal Vyssei shkoly ekonomyky. 2004. T. 1. № 4. S. 3 – 26.
- Mayer, 2004 – Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. J. D. Mayer , P. Salovey, D. Caruso. Psychol. Inq. 2004. V.15. N 3. P. 197 – 215.
- Pushina, 1991 – Pushina A. Kh. Peculiarities of identification of the sound speechs emotional context. A. Kh. Pushina. Int. J.Psychophysiol. 1991. V. 11. N 1. P.63.1.

Received: 26 May, 2022